

УЧАСТЬ П. ДОРОШЕНКА У КАМ'ЯНЕЦЬКІЙ КАМПАНІЇ 1672 р. МЕГМЕДА IV ТА ЇЇ ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ

У статті з'ясовується коло питань, пов'язане з участю гетьмана П.Дорошенка в захопленні Кам'янця-Подільського турецькою армією у серпні 1672 р.

Ключові слова: П.Дорошенко, Кам'янець-Подільський, турецьке військо, Мегмед IV, польська залога.

Проблема участі П.Дорошенка у захопленні турками Кам'янця-Подільського у серпні 1672 р. не знайшла належного висвітлення в історіографії. Лише у працях Д.Дорошенка та Я.Волинського знаходимо окремі дані про присутність гетьмана під стінами міста. У даній статті робиться спроба окреслити (виявлені джерела не дозволяють висвітлити проблему глибше) головні епізоди участі українців у Кам'янецькій кампанії султана Мегмеда IV.

Розгромивши разом із татарами польське військо у бою 18 липня 1672 р. під Четвертинівкою, П.Дорошенко разом з ханом Селім-Гереем (останній прибув до гетьмана невдовзі після здобутого успіху) прибули до Тростянця. Звідсіля направили підрозділи для облоги Ладижина. Отримавши розпорядження султана рухатися до Кам'янця-Подільського, знявши облогу, поспішно подалися на з'єднання з турецьким військом. По дорозі звільняли від польських залог подільські міста й містечка [2, арк. 2; 5, арк. 229]. Пройшовши у середині першої декади серпня околиці Бара [18, с. 418], українсько-кримські підрозділи попрямували до твердині не традиційним шляхом, а в її обхід із західної сторони, вочевидь, аби відрізати місто від Галицького Поділля й Галичини. Ймовірніше всього рухалися повз Зіньків на Ярмолинці й далі до Городка і Бедриківців, які захопили (за винятком Городоцького замку). Потім оволоділи Збрижем й через Оринин попрямували до Кам'янця [1, арк. 47; 5, арк. 225 зв., 227 зв. – 228; 13, с. 1052].

Тим часом 100-тисячне турецьке військо, залишивши, напевне, 17 липня Цебору, повільно рухалося до Хотина. В кінці липня його передові підрозділи почали зосереджуватися неподалік від нього (південніше) навпроти (через Дністер) с. Бабшин, де мали намір будувати один з мостів для переправи армії. 2 серпня Мегмед IV увійшов до Хотина, а послані ним підрозділи яничар оволоділи, вочевидь, наступного дня Жванцем, гарантувавши таким чином безпеку зведення мосту через ріку [6, арк. 528; 13, с. 1033-1034; 14, с. 97-98; 15, с. 49; 17, с. 326; 35, с. 248-249]. Проте, внаслідок дощів, піднялася вода у Дністрі і швидка течія знесла уже наполовину збудований міст [5, арк. 229]. Це затримало переправу армії. Тим часом, окремі підрозділи висаджувалися на протилежний берег річки, готуючи плацдарм. 11 серпня завершилося нарешті будівництво мосту й почалася переправа вояків, яка тривала три дні [15, с. 50-51; 35, с. 26]. Вранці, 12 вересня кілька передових турецьких підрозділів раптово з'явилися під стінами Кам'янця. Через два дні сюди прибув великий візир Ахмед Кьопрюлю, аби особисто обрати місце для розташування обозу, а яничари обстріляли укріплення біля Руської брами [1, арк. 45-47; 35, с. 39].

Коли П.Дорошенко отримав аудієнцію у Мегмеда IV з'ясувати вкрай важко. Відомі дослідникам джерела подають суперечливу інформацію. Так, якщо вірити хроніці турецького автора Рашид-ефенді, вона відбулася 15 серпня, тобто до прибуття султана під стіни Кам'янця. Під час зустрічі український гетьман засвідчив своє підданство, послухенство і вірність. Отримав у знак прихильності володаря Порти розкішний халат, булаву та коня [15, с. 54]. За даними «Реляції...» (написаної через два роки після цих подій) летичівського стольника Станіслава Маковецького, котрий був одним із учасників і організаторів оборони міста [28, с. 238], 16 серпня П.Дорошенко та Селім-Герей з'явилися в околицях Кам'янця й зупинилися на полях з боку Оринина. Наступного дня гетьман, спочатку зупинився з 4 тис. козаків у долині «під дібровою» («замковою біля орининського гостинця»), а пізніше разом з ханом подався на зустріч з Мегмедом IV, яка відбулася цього дня, тобто 17 серпня [1, арк. 47-48]. У донесенні австрійського резидента в Туреччині Й.Кіндсберга подано інформацію лише про прийняття 16 серпня гетьмана першим візиром [17, с. 327].

Як на наш погляд, точнішою видається інформація Рашид-ефенді. Адже, переправившись 13 серпня через Дністер, султан насамперед вирішив зустрітись зі своїми васалами. Він позбавив влади молдавського господаря Єжі Дуку й призначив 14 серпня господарем Стефана Петричайку. Цього ж дня прийняв кримського хана, котрий прибув до табору турецького війська разом з П.Дорошенком. Тому логічно припустити, що власне 15 серпня надав аудієнцію й П.Дорошенку [15, с. 52-54; 29, с. 127]. Неправдивою є пізніша інформація анонімного автора одного з листів, що Мегмед IV відмовився зустрітись з гетьманом і його братом Андрієм, передоручивши прийом великому візирю. Останній начебто виніс «султанські шати», які довелося поцілувати. Після чого Андрій не втримався від докору на адресу Петра: «Не хотіли короля польського в руку цілувати, мусите тепер сукню цілувати, а потім будем і гузно цілувати» [10, с. 83]. Однак, добре відомо, що Андрія при П. Дорошенку не було, оскільки останній залишив його як наказного гетьмана замість себе у Чигирині [8, с. 33-34]. І вже потім гетьман і хан подалися до Кам'янця й зупинилися неподалік від нього із західної сторони Нового замку – біля дороги, що вела до Оринина. А 17 серпня П.Дорошенко виїжджав не на зустріч з Мегмедом IV, як це подає С.Маковецький, а до Ахмеда Кьопрюлю, аби одержати відповідні розпорядження щодо блокування міста. Не випадково, після повернення до свого табору (гетьмана вівтали пострілами з 18 гармат), наступного дня, вирушив з ним через Пудлівці до Цюльківців (Цівківців), де й зупинився [1, арк. 48].

Займали позиції й підрозділи турецького війська й татари. Як з'ясував Я.Волінський, великий візир розташував їх довгим ланцюгом (бл. 7 км) від Жабинців через Зіньківці до Пудлівців і Цюльківців, що дозволяло обстрілювати Кам'янець з 2-3 км. На правому крилі (від Жабинців до Кубачівки) розташувався візир Мустафа з яничарами й підрозділами з Анатолії; на лівому (північніше Зіньківців й до Пудлівців) – каймакан Кара Мустафа. Центр (від Жабинців до Зіньківців) зайняли підрозділи під проводом Ахмеда Кьопрюлю, дії яких скеровувались проти Нового замку. На кожному крилі розміщалося по одній багарей, а в центрі – дві. Султан розбив свої намети в тилу правого крила, звідкіля міг оглядати хід облогових робіт [35, с. 40].

16 серпня під час гарматної дуелі одне з ядер пробило намет, коли Мегмед IV входив до нього, і впало неподалік у лісі. Цього ж дня він доручив хану провести переговори з оточеними, аби ті прийняли почесні умови капітуляції: у випадку добровільної здачі міста всі отримували можливість вільно зі своїм майном виїхати з нього туди, куди захочуть. Якщо ж вчинять супротив і Кам'янець впаде внаслідок штурму, то всі будуть «витяті у пень» [15, с. 54]. Однак, вони успіху не мали [15, с. 55; 35, с. 40].

У зв'язку з цим постає питання про рівень підготовки урядом Речі Посполитої міста-фортеці до відбиття нападу грізного противника, загроза якого у другій половині липня стала реальною. Проте ні король, ні сановники (за винятком великого коронного гетьмана Я.Собеського та краківського біскупа Анджея Тшебіцького), попри словесні заяви, не вдавалися до проведення дійсних заходів. Лише з останньої декади липня керівництво залоги й міста забило тривогу (до цього не особливо довіряло інформації про загрозу появи турецьких підрозділів) і вдалося до виконання необхідних фортифікаційних робіт. Дехто з поважних осіб почав думати про втечу [11, с. 164].

У першій декаді серпня чисельність залоги (після прибуття 29 липня полку у 500 вояків краківського біскупа [5, арк. 224-224 зв.]) зросла до 1,5 тис. жовніврів, серед котрих знаходилося всього 4-6 досвідчених гармашів. До їх числа ще слід додати бл. 100 шляхтичів посполитого рушення Подільського воєводства, котрі зібралася сюди на сеймик, а також бл. 400 міщан і селян з навколишніх поселень. Всього налічувалося бл. 2 тис. осіб, готових захищати місто [1, арк. 30-31; 4, арк. 670; 29, с. 125-126; 35, с. 33]. Функцію керівника захисту міста виконував староста кам'янецький М.Потоцький (син покійного великого гетьмана Миколая Потоцького), котрий не мав військових здібностей. Його помічниками були досвідчені ротмістри Войцех Гумецький, Ян Мисьлішевський і Єжі Володиевський. Всі вони добре зналися на проведенні операцій «у полі», але не на організації оборони фортеці [29, с. 126; 33, с. 132, 35, с. 33-34].

Прибувши під стіни Кам'янця, П.Дорошенко отримав можливість на власні очі побачити проведення облогових робіт на самому високому професійному рівні, якими керували італійські і французькі інженери [24, с. 56]. Вже 17 серпня яничари вдалися до риття окопів й сипання шанців. Воднораз почався обстріл з важких гармат (всього у розпорядженні великого візиря перебувало понад 120 гармат, з них 26 важких і 12 великих мортир) – було зроблено понад 600 пострілів, але без особливої шкоди для оточених [15, с. 56; 14, с. 58; 16, с. 259]. Наступного дня гармати продовжували обстрілювати (особливо сильно з батареї правого крила (з боку Жабинців)) польські позиції, а вояки робили кошики, наповнюючи їх землею для захисту голів від куль противника [1, арк. 49-57; 6, арк. 534; 15, с. 56-57; 29, с. 130; 34, с. 255-256; 35, с. 41-43].

Упродовж 19-21 серпня турецька артилерія вела потужний обстріл міста, Нового й Старого замків. Лише на Новий замок щоденно падало 500-600 гарматних куль і гранат [1, арк. 59-66; 7, арк. 269; 11, с. 170; 13, с. 1061; 34, с. 256]. 20 серпня одна з них у Старому замку пробила склепіння лівої передньої вежі (тут знаходилася лютеранська каплиця), у підземеллі якої зберігалися запаси пороху (2 бочки) та гранат (120-160). Їхній

вибух став сигналом для проведення турками штурму, в якому, вочевидь, взяли участь й українські сотні П.Дорошенка. Якщо вірити даним одного з тогочасних джерел, найпершими до нього залучили козаків, котрі до гетьмана перейшли від М.Ханенка. Польська залога відбила приступ [1, арк. 65-66; 5, арк. 228 зв.; 6, арк. 534; 11, с. 170; 13, с. 1061; 35, с. 43]. У наступні дні гарматний обстріл замків і міста продовжувався. Водночас турецькі вояки під захистом кошиків активно проводили земляні роботи, наближаючись до мурів Нового і Старого замків. Було вирито 7 ліній апрошів¹. 22 серпня відбірні підрозділи яничар – серден-гештілер («шаленці») – вчинили новий приступ [15, с. 57-58]. Можливо, у ньому взяли участь добровольці з-поміж козаків. 23-24 серпня турецькі шанці впритул наблизилися до кам'янецьких фортифікацій обох замків, Ляцької і Руської брам. Не припинявся обстріл міста (згоріли костел св. Катерини, вірменська кафедра, церква св. Юрія) [29, с. 132; 34, с. 257-258; 35, с. 44].

Кількаденна облога міста виявила усі слабкі місця фортифікацій та організації оборони. Гостро відчувалася нестача піхотинців і гармашів [13, с. 1061]. Зважаючи на вельми складне становище залоги Нового замку, зібрана М.Потоцьким 23 серпня військова нарада прийняла ухвалу залишити його, відійшовши до Старого. Сподівалися у такий спосіб зменшити периметр оборони фортифікацій й запобігти, враховуючи розташування останнього на скелі, підведенню мінних галерей. Міське посольство сприйняло такий крок, як згоду керівництва залоги капітулювати, а відтак не приховувало свого невдоволення ним. Особливо відверто проявляли обурення жінки, котрі перехопили кам'янецького єпископа і, за його ж визнанням, «дуже зле мене трактували, як здрайцю» [11, с. 169; 34, с. 258; 35, с. 45].

В ніч з 24 на 25 серпня жовніри відступили до Старого замку, забравши військоове спорядження й заклавши міни у двох місцях; за собою зруйнували посередині перехідний міст, що з'єднував обидва замки. Яничари 25 серпня без особливих втрат зайняли залишену фортифікацію, оскільки одну з мін виявили і відразу ж знешкодили, а вибух другої був слабким і тому не завдав їм відчутної шкоди [1, арк. 66-69; 11, с. 169; 21, с. 61-62; 29, с. 132; 35, с. 44-45]. Як показали подальші події, відхід на нові позиції виявився, якщо не помилковим кроком, то зовсім неефективним. Турецьке командування сповна скористалося тією обставиною, що вали Нового замку в окремих місцях перевищували мури Старого замку, які, окрім всього іншого, не були пристосовані до ведення гарматного вогню [1, арк. 6971; 29, с. 132; 35, с. 45]. Тепер турецькі вояки і гармати впритул розстрілювали укріплення замку та його внутрішні будівлі.

Під прикриттям вогню сапери вели мінні галереї під вежі й стіни замку. Зокрема, проводилися відповідні роботи під Демною (мабуть Денною чи Малою) вежею, а також під «Великою вежею», які з правої сторони захищали доступ до замку. Роботи тривали до полудня 26 серпня, коли під останню з веж заклали міни. За умовним сигналом турки припинили стрілянину й почали ховатися в апроші, очікуючи на вибух. Той пролунав тоді, коли оборонці фортеці, виснажені боями і безсонням, вражені тишею, попадали від

¹ Апрош – ходи сполучення для безпечного й непомітного підступу до укріплень ворога.

перевтоми на землю, аби хоч трохи перепочити, й відразу поснули. Вибух висадив у повітря «велику вежу» (і так уже наполовину зруйновану гарматними кулями), утворивши у фортифікації великий пролом. Тоді знову «ожила» турецька артилерія й колони яничар (не виключаємо, що серед них перебували й козаки) розпочали штурм, який тривав до ночі. Жовніри, проявляючи вражаючу мужність і стійкість, відбили його [1, арк. 75-76].

Вранці 27 серпня обложені довідалися, що міни підкладено ще під 4 вежі замку (за іншими даними, у двох місцях). За обставин невдалої оборони замків серед шляхти, міщан й офіцерів залоги швидко згасала віра у можливість витримати облогу, поширювалися настрої розпачу, зневір'я і безнадії. Єпископ В.Лянцкоронський зібрав у кафедральному костелі раду, яка погодилася з його пропозицією припинити супротив і капітулювати, аби вберегти людинність від винищення. А відтак на Новому замку вивісили біле знамено. На переговори з великим візирем сформували депутацію [1, арк. 77-81; 11, с. 169; 13, с. 1061; 15, с. 59; 29, с. 133; 35, с. 46-47].

Взявши заручників з боку турецької сторони, вони (представники польської сторони) на човнах перепливли р. Смотрич й прибули до турецького табору. Ахмед Кьопрюлю доброзичливо прийняв їх, проте відмовився від переговорів, запропонувавши прийняти без обговорення заздалегідь сформульовані умови капітуляції. Вони передбачали гарантії безпеки життя і майна міщанам, їх родинам й усім особам, котрі залишаться у Кам'янці; свободу його залишення для шляхти і залоги; вільність проведення церковних обрядів для католиків, православних і вірмен у залишених для них храмах, звільнення шляхти і духовних осіб, котрі залишаться у місті, від розташування у них на постій вояків, а жовніри, котрі виходитимуть з міста з родинами і майном, могли залишити при собі власну зброю. Члени депутації С.Грушецький і К.Жевуський з цими умовами повернулися до міста, і зібрана в кафедральному костелі нова нарада ухвалила текст угоди про капітуляцію. Тоді вони повернулися до великого візиря й засвідчили згоду прийняти її, після чого послали, у супроводі яничарської охорони, подалися до міста, прямуючи до Старого замку [1, арк. 77-88; 11, с. 169; 13, с. 1061; 29, с. 133-134; 35, с. 47-48].

Коли наближалися до міста, трапилося непередбачене: пролунав жахливої сили вибух, який підняв у повітря щонайменше третину замку. Турки, зацікавившись підступом, завернули послів, котрі намагалися перекопати великого візиря, що це не зрада з їх боку, а має місце прикра випадковість. Досить швидко сказане послами підтвердилося й турки самі могли оглянути місце катастрофи. Від вибуху не тільки зазнав страшних руйнувань Старий замок, але й полягли («пішли з димом» й обернулися «на попіль») щонайменше 700 жовнірів й сотня-дві кам'янчан [1, арк. 89-95; 16, с. 259, 260; 29, с. 134-135; 35, с. 48]. Постає слушне запитання: чому вибухнули запаси пороху (бл. 120-200 бочок?). Аналіз джерел спростовує легенду, написану геніальним пером Г.Сенкевича у творі «Пан Володисьвський», що «Гектор» оборони Кам'янця полковник Є.Володисьвський і його друг – керівник міської артилерії майор Гейкінк, аби не здати ворогу фортецю, здійснили героїчний вчинок – свідомо запалили порох [1, арк. 103; 5, арк. 231 зв. – 232; 6, арк. 537; 7, арк. 271; 11, с. 170; 13, с. 1062, 1067; 16, с. 260; 30, с. 583]. Не переконливою виглядає також версія окремих поль-

ських дослідників (до речі, підтверджена свідченнями кількох джерел), що підпал з розпачу вчинив Гейкінк [26, с. 344; 29, с. 137; 35, с. 49]. На наш погляд, катастрофа сталася в результаті сліпої випадковості, породженої необачністю поведінки жовнірів [5, арк. 231 зв.; 7, арк. 269; 20, с. 24].

28 серпня ключі від міських брам були передані Азамет-азі. Наступного дня з поклоном до султана виїхала депутація, очолювана М.Потоцьким та В.Лянцкоронським. Прийняв її не Мегмед IV, а великий візир. Під час зустрічі обговорювалися питання безпеки виїзду 30 серпня з міста усіх бажаючих. Цього дня під охороною 3-4 тис. турків, 1,5 тис. осіб залишили місто і з майном (на 400 підводах) подалися через Панівці, Кудринці, Кривче, Скв'ятин, Королівку, Глибочок, Івашківці до Ягельниці. Після повернення звідтіля турецького експорту, самостійно продовжили шлях через Язловець до Станіслава [1, арк. 114-129; 12, с. 198; 24, с. 59; 29, с. 137-138].

У самому Кам'янці готувалися до урочистого в'їзду Мегмеда IV. Відповідно до умов капітуляції, польській, українській та вірменській громадам обіцяли по 3 храми, решта перетворювалися у мечеті [13, с. 1063]. Якщо вірити Самовидцю, то отримали 3 храми лише українці, а вірмени – один [9, с. 115]. Під час перетворення християнських храмів у 7 мечетей з них знімалися дзвони (частину їх на початку 1673 р. передали П.Дорошенку) й хрести, вилучалися ікони й інше церковне начиння, розкопувалися прицерковні поховання й покійників вивозили за місто. Зрозуміло, що ці дії нової влади не могли знайти схвалення з боку християн, а відтак породжували різні чутки про брутальність турок, окремі з яких знайшли відображення і на сторінках «Літопису Самовидця» [9, с. 114; 24, с. 59-60; 25, с. 189-190; 29, с. 138].

2 вересня Мегмед IV урочисто в'їхав до Кам'янця. З приводу оволодіння містом-фортецею у Стамбулі, Каїрі та в інших центрах імперії влаштовувалися триденні святкування [23, с. 180-185; 24, с. 60-61; 29, с. 138-139]. З другого боку, швидка капітуляція «золотого ключа до кордонів Речі Посполитої», потужного бастиону «християнського передмур'я», як не без почуття гонору любила характеризувати місто шляхта [22, с. 152-165], викликала тепер у неї психологічний шок. Якщо керівники кам'янецької залоги та її офіцери гарячково відшуковували аргументи, аби переконати громадську думку у закономірності й необхідності зробленого ними кроку, то чимало представників еліти схилилося до думки, що твердиня впала власне внаслідок їхньої легковажності [22, с. 174-176; 27, с. 49-58; 31, с. 26-28].

Швидке оволодіння Кам'янцем істотно вплинуло не лише на подальший хід кампанії турецької армії, але й на реалізацію політичних задумів П.Дорошенка, що передбачали приєднання західноукраїнських земель до Правобережної гетьманщини. Припускаємо, що гетьман відвідав Кам'янець. Проте часто використовувана істориками інформація Самовидця про його проїзд разом із султаном вулицями міста, вимощених «образами божими», вилучених з християнських храмів («Не заболіло его сердце такого безчестія образов божіих задля свого нещасливого дочасного гетманства») [9, с. 114], є не більш ніж чуткою, котрих чимало кружляло тоді серед населення Гетьманщини.

30 серпня П.Дорошенко звернувся з універсалом до наказного кінвського полковника і старшини, повідомляючи про капітуляцію 27 серпня

провідників кам'янецької залози. Наголошував на тому, що Мегмед IV «на заспокоєння України і на згубу осад ляхцьких з військами своїми тепер відпускає...». Переконаував їх, аби «ні в чому не сумнівалися, а на нашу оборону, з якою були б надійними так супроти неприятелів, на вас наступаючих, ставали мужньо, Ханенковим принадливим листам й особам віри й місця в себе не давали...» [8, с. 27]. Уважне прочитання листа дозволяє висловити наступне спостереження. Насамперед кидається у вічі вельми стриманий, якщо не холодний, тон оцінки дій сузерена: тільки констатація факту оволодіння «славною» і «всьому світові» страшною фортецею [8, с. 27]. І ніякої похвали за готовність повелителя імперії виконати взяті на себе зобов'язання, передбачені умовами прийняття 1669 р. його протекції. Важко позбутися враження, що листа писала розчарована людина.

Постає питання: чи існували фактори, які, насправду, могли породити зневір'я П.Дорошенка? Зрозуміло, їх слід шукати у політиці турецького уряду. Як промовляють джерела, султан і великий візир не ставили за мету завоювання Речі Посполитої, а відтак, повільно просуваючись до Хотина, не спалювали мостів до врегулювання конфлікту дипломатичним шляхом. Готові були задовольнитися виведенням польських військ з теренів Гетьманщини та відмовою від претензій на володіння нею. Тим часом швидка капітуляція Кам'янця й відсутність даних про наближення польських військ підштовхнули Мегмеда IV вимагати від Речі Посполитої не тільки визнання його протекції над Правобережною гетьманщиною, але й територіальних поступок у межах всього Подільського воеводства [11, с. 171; 29, с. 132-133].

Так, османська політична еліта перекреслювала один з основних постулатів політичної програми П. Дорошенка та його соратників – включення західноукраїнських земель до складу козацької України. Намагаючись поширити владу на Подільське воеводство, вона прилучалася до Речі Посполитої й Московії, що боролися за перерозподіл українських земель. Чому великий візир (а він визначав зовнішню політику імперії) пішов на цей крок через брак джерел відповісти важко. Припускаємо, що визначальну роль зіграли два чинники. Перший полягав у недооцінці потенційної військової готовності Речі Посполитої, другий – у розчаруванні наявними у П.Дорошенка силами (бл. 6-8 тис. осіб) [5, арк. 231 зв.; 11, с. 179; 16, с. 261; 29, с. 114]. Не вбачаючи у Польщі сильного супротивника, а в Правобережній гетьманщині гідного поваги васала, великий візир не вважав за необхідне добиватися відокремлення від Речі Посполитої Західноукраїнського району (з метою її послаблення) з наступною передачею козацькій Україні. Аби віднайти швидше порозуміння з М.Вишневецьким, вирішив відібрати у Польщі лише Подільське воеводство, яке мало належати султану, а не гетьману. Як слушно спостеріг Д.Колодзейчик, турки хотіли мати в Україні «обшири для свого безпосереднього управління, як чинили в Молдавії й Семигороді, утворюючи Бендерський санджак і Варадський еялет» [19, с. 75].

Для П.Дорошенка ці плани Порти не стали таємницею. Зрозуміло, що довідавшись про них, він не міг не усвідомлювати краху своїх надій. Мало того, що перекреслювалася перспектива розширення територіальних меж держави за рахунок Волинського, Белзького, Подільського і Руського вое-

водств, то ще втрачалися терени Подільського полку з центром у Могилеві, сформованому у Летичівському повіті Подільського воєводства. Не виключаємо, що вражений таким перебігом подій гетьман попросив султана відпустити його у козацьку Україну, аби утвердити свою владу у містах, де ще знаходилися польські залоги. І як промовляє зміст уже цитованого нами його листа до наказного канівського полковника, клопотання гетьмана було задовільнене [8, с. 27]. Однак, з невідомої причини, через кілька днів гетьман отримав розпорядження разом з турецьким військом вирушати у похід до Львова [16, с. 264; 29, с. 142].

Отже, участь П.Дорошенка у Кам'янецькій кампанії Мегмеда IV не виправдала його сподівань. Швидке оволодіння містом сформуло у султана й великого візиря помилкове переконання у слабкості Речі Посполитої. Не вбачаючи у ній сильного суперника, вони водночас недооцінювали геополітичної значимості у майбутній боротьбі з Річчю Посполитою Правобережної гетьманщини, внаслідок чого відмовилися від реалізації основних положень змісту договору 1669 р. з П.Дорошенком.

Список використаних джерел:

1. Архів головний актів давніх (Варшава). – Ф. Зібрання Браницьких із Сухої. – Спр. № 168/199.
2. Архів головний актів давніх. – Ф. 553. – Від. II. – Спр. № 1595.
3. Бібліотека інституту ім. Оссолінських (Вроцлав). ВР. – Спр. № 2287/II.
4. Бібліотека музею Чорторійських (Краків). ВР. – Спр. № 169.
5. Бібліотека Польської академії наук (Краків). ВР. – Спр. № 368.
6. Бібліотека Польської академії наук. ВР. – Спр. № 1070.
7. Державний архів у Кракові. – Ф. 452. – Спр. № 372.
8. Акты Южной и Западной России. – СПб., 1879. – Т. XI.
9. Літопис Самовидця / Видання підготував кандидат філологічних наук Я.І.Дзира. – К., 1971.
10. Мицик Ю. Джерела з польських архівосховищ до історії України другої половини XVII ст. // Український археографічний щорічник. – К., 1992. – Вип. 1. – Т. 4.
11. Grabowski A. Oczyste spominki w pismach do dziejów dawnej Polski... – Kraków, 1845. – Т. II.
12. Kochowski W. Roczników Polski klimakter w obejmujący dzieje Polski pod panowaniem króla Michała. – Lipsk, 1853. – Т. IV.
13. Kluczycki F. Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego. – Kraków, 1881. – Т. I. – Cz. II.
14. Przybył J. Kamieniec Podolski albo trylogia na nowo przyżywana. – Wrocław, 1997.
15. Sękowski J.J. Collectanea z dziejopisów tureckich. – Warszawa, 1825. – Т. II.
16. Woliński J. Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672-1676 // Studia i Materiały do Historii Wojskowości. – Warszawa, 1964. – Т. X.- Cz. 1.
17. Woliński J. Wojna polsko-turecka 1672-1676 w świetle relacji rezydentów austriackich w Turcji // Studia i Materiały do Historii Wojskowości. – Warszawa, 1961. – Т. VII.
18. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя і політичної діяльності. – Нью-Йорк, 1985.
19. Колодзейчик Д. Tertium non datur? Турецька альтернатива в зовнішній політиці козацької держави // Гадяцька унія 1658 року. – К., 2008.
20. Сіцінський С. Гектор Кам'янецької фортеці (історичний нарис) / А.Трембцький. – Хмельницький, 2003.

21. Dr. Antoni J. Zdrada Kamieniecka // Tenże. Opowiadania historyczne. – Lwów, 1891. – Serya siodma.
22. Borek P. Ukraina w staropolskich diariuszach i pamiętnikach. Bohaterowie, fortece, tradycja. – Kraków, 2001.
23. Grzybowski S. Uroczystości w Kairze po zdobyciu Kamienia Podolskiego w 1672 r. // Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu / Pod red. F. Kiryka. – Kraków, 2000. – T. 1.
24. Kołodziejczyk D. Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672-1699. – Warszawa, 1994.
25. Kołodziejczyk D. Kamieniec Podolski pod panowaniem tureckim 1672-1699 // Kamieniec Podolski. – T. 1.
26. Kosman M. Na tropach bohaterów «Trylogii». – Warszawa, 1986.
27. Nowak-Dłużewski J. Okolicznościowa poezia polityczna w Polsce: dwaj królowe rodacy. – Warszawa: «Pax», 1980.
28. Sajkowski A.W. W stronę Wiednia. Dole i niedole wojenne w swietle listów i pamiętników. – Poznań, 1984.
29. Sikorski M. Wyprawa Sobieskiego na czambuły tatarskie 1672. – Zabrze, 2007.
30. Sienkiewicz H. Pan Wołodyjowski. – Warszawa, 1977.
31. Stolicki J. Sprawa Kamieniecka – upadek twierdzy w opinii szlacheckiej // Studia Historyczne. – Kraków, 1993. – R. 36.
32. Stolicki J. Przygotowanie Kamieńca Podolskiego do obrony przed rokiem 1672 // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Kraków, 2000. – Z. 127.
33. Stolicki J. Przed upadkiem Kamieńca // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne. – Kraków, 2003. – Z. 130.
34. Wagner M. Wojna polsko-turecka w latach 1672-1676. – Zabrze, 2009. – T. 1.
35. Woliński J. Oblężenia Kamieńca w 1672 roku // Tenże. Z dziejów wojen polsko-tureckich. – Warszawa, 1983.

The article considers group of questions connected with participation of hetman P.Doroshenko in conquest of Kamyanets-Podilskyj by Turkish army in August 1672.

Key words: P.Doroshenko, Kamyanets-Podilskyj, Turkish army, Mehmet IV, polish garnison.

Отримано: 28.10.2009

УДК 327(477)«17»:94(4)

Т. В. Ігнатська

ВПЛИВ ГЕОПОЛІТИЧНОГО СТАНОВИЩА ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ НА ЗМІНУ РОСІЙСЬКО-ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ КІНЦЯ ХVІІІ ст.

Досліджуються зміни в геополітичному становищі правобережних українських земель кінця ХVІІІ ст. які потрапили в епіцентр російсько-європейського протистояння.

Ключові слова: геополітика, простір, Правобережна Україна.

Географічні фактори, просторове розташування країни завжди було пріоритетним в механізмі здійснення державної політики (особливо зовнішньої). Сама ж геополітика є своєрідним синтетичним інструментом, за допомогою якого аналізується взаємодія держав у міжнародному просторі. Геополітика як наука виходить з того, що структура простору зумовлює структуру історії, в першу чергу політичної і військової; призводить до її